

УДК 378.4.016 (477-25) КМА:1

Симчич М. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО «АВТОРСЬКІСТЬ» ФІЛОСОФСЬКИХ КУРСІВ XVII-XVIII СТ.

У статті проаналізовано підходи до дослідження філософських курсів професорів Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст. Автор на основі компаративного текстуального аналізу показує, що ряд викладачів КМА не склали власних курсів, а користувалися курсами своїх попередників. На основі цього заперечено думку про безумовну оригінальність філософських курсів у КМА XVII-XVIII ст.

Без сумніву, вивчення філософської спадщини «Київських шкіл» є дуже важливим та необхідним для історії української культури і філософії, вимагаючи від науковця постійного переосмислення досі відкритих питань: що яв-

ляють собою досліджувані тексти? яку роль вони відігравали в освітній діяльності Києво-Могилянської академії? наскільки вони авторські? І врешті-решт, яку мету можна переслідувати при їх вивченні?

* Проповідь републіковано В. І. Кречотнем у збірці: Українське літературне барокко.- К., 1987.- С. 250-271.
" Яковенко Н. Паралельний світ...- С. 209.

Середдослідників рукописної спадщини київських професорів домінує переконання, ніби філософські курси в Києво-Могилянській академії - це, безумовно, оригінальні філософські твори, що містять не менш оригінальні філософські ідеї. Так, Зоя Хижняк у вступній статті до енциклопедії «Києво-Могилянська академія в іменах. XVII—XVIII ст.» пише: «За порівняно короткий термін професори Академії переосмислили світові філософські здобутки від античності до Нового часу й виробили власні концепції, уgruntовані на національній філософській спадщині та ментальності українського народу»¹. Подібної думки дотримуються автори підручника «Історія філософської думки в Україні» Василь та Іван Огородники, стверджуючи, що «в своїх лекціях вони [професори КМА.-М С] не йшли ні шляхом візантійського богослов'я, ні латинської схоластики, ні західноєвропейських реформаторських теорій, ні шляхом, що йшов від традицій давньоруської доби. Використовуючи надбання цих шляхів, вони прагнули до вироблення самостійного мислення, свого власного типу філософствування»². Здається, Володимир Шевченко ще вище оцінює філософську спадщину професорів КМА, розглядаючи її професорів як «класичну добу української філософії»³ і заявляючи, що «українська філософія вже в XVIII ст. мала оригінальну концепцію світу і процесу його творчого освоєння»⁴.

Ця стаття має на меті поставити під певний сумнів зазначений підхід, продовжуючи дискусію, нещодавно розпочату В. С. Горським та М. Л. Ткачук⁵.

На сьогодні науковцям відомо 105 рукописів з філософськими курсами професорів Києво-Могилянської академії. Ці рукописи зберігаються в різних сховищах колишньої Російської імпе-

рії: найбільше їх, звичайно, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, куди перейшли рукописи з різних духовних закладів України; також велика кількість могилянських філософських рукописів у бібліотеках Санкт-Петербурга: Бібліотеці Російської академії наук та Російській Національній бібліотеці (відомості про філософські курси професорів КМА у цих бібліотеках одержано від петербурзького дослідника Костянтина Суторіуса). Також з праці дореволюційних дослідників Д. Вишневецького і М. Лілеєва відомо про могилянські рукописи в Іркутській, Смоленській і Чернігівській духовних семінаріях, але про сьогоденний стан цих рукописів нічого не знаємо⁶. Зокрема, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського дотепер вдалось ідентифікувати 81 рукопис XVII—XVIII ст. із записом лекцій, що були прочитані у філософському класі КМА. На основі порівняльного аналізу цих манускриптів можна стверджувати, що не всі вони є окремими курсами: деякі з них, прочитані одним викладачем одного року, збережено в кількох екземплярах (наприклад, курс Христофора Чарнутського 1704-1706 рр. нараховує аж 10 повторів). Загалом же серед згаданих манускриптів виділяють 29 філософських курсів⁷. Проаналізувавши 80 % зазначених курсів у частині логіки, може впевнено ствердити, що вони були написані на один спосіб і за однією структурою, яка збігається до найменших деталей зі структурою курсів єзуїтських колегій цього часу. Так само збігається і метод, яким користувалися викладачі. З могилянських курсів невеликі відмінності є тільки в курсах Теофана Прокоповича і Стефана Калиновського (але в межах загальноприйнятої структури).

¹ Хижняк З. І. На шляхах історії // Києво-Могилянська академія в іменах. XVII-XVIII ст.- К., 2001.- С. 14.

² Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. посіб.- К., 1999.- С. 213.

³ Шевченко В. І. Ф. Прокопович і Г. Гегель: дві версії діалектики // Спадщина Памфіла Юркевича: світовий і вітчизняний контекст.- К., 1995.- С. 269.

⁴ Там само.- С. 276.

⁵ Див.: Ткачук М. Л. Філософські курси Києво-Могилянської академії в контексті європейського схоластичного дискурсу // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст.- К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002.- С. 39-66; Горський В. С. Києво-Могилянська академія в історії української філософії // Філософія в українській культурі.- К.: Центр практичної філософії, 2001.- С. 108-115.

⁶ Див.: Вишневецький Д. Киевская Академия в пер. пол. XVIII ст. (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время).- К., 1903.- С. 175-208.

⁷ Враховано книгозбірні Києва і Санкт-Петербурга. Якщо брати до уваги курсиТ про які ми маємо лишень згадки, то їх кількість збільшиться до 31: крім збережених дотепер, ще курс Гедеона Сломинського (1745-1747) та перший курс Георгія Кониського (1747-1749), про які згадує Д. Вишневецький на основі рукописів Іркутської та Чернігівської духовних семінарій. Див. Вишневецький Д. Вказ. праця.- С. 202-203.

⁸ українській історико-філософській літературі часто вживалось слово «курс» для позначення кожного з відомих рукописів. Так, автори опису філософських курсів виокремлюють 89 філософських курсів, що були прочитані в КМА (Див.: Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Описание курсов философии и риторики профессоров Киевско-Могилянской академии.- К.: Наукова думка, 1982.- С. 152-324). А М. В. Кашуба вважає, що їх у різних сховищах збереглося понад 200 (Див.: Кашуба М. В. Философское наследие Киево-Могилянской академии // Начала.- 1993, — № 3.- С. 100). Таке слововживання може призвести до непорозуміння.

Така подібність видається цілком зрозумілою, оскільки йдеться про навчальні курси, які мали відповідати певним дидактичним нормам свого часу.

Серед вітчизняних істориків філософії побуває думка, що існувало неписане правило, за яким кожен з викладачів КМА, перш ніж приступити до викладання певного предмета, мав написати свій власний курс. Справді, більшість курсів, хоча й написані за однією структурою, частково відрізняються один від одного. Проте це «правило» не завжди діяло, як можемо побачити на прикладі кількох курсів. Один із них (НБУВ, ДА/п42), чие авторство ще не до кінця встановлено (про прочитання його в КМА свідчить титульна сторінка логіки «Disputationes philosophiae in Alma Academia Kijovomohileana Rossiacaе Juventuti propositae et explicatae Anno Domini 1700 et sequenti» («Філософські диспутації, викладені і пояснені в благодатній Києво-Могилянській російській академії року Божого 1700-го і наступного»))⁸, в частині «великої логіки» збігається майже дослівно з курсом Стефана Яворського «Agonium philosophicum in arena gymnasis Mohileanae Kijovenisis orthodoxo Rossiacaе... Anno Domini 1691 die 7 Septembris» («Філософське змагання на арені Києво-Могилянської православної гімназії року Божого 1691-го, 7 вересня»)⁹. Текстуальна розбіжність між ними полягає лише в тому, що в рукописі ДА/п42 на початку (арк. 67) додано вступ на одну сторінку «Praeludium in universam philosophiam» («Вступ до загальної філософії»), який відсутній у Стефана Яворського. Після цього вступу йде ще один вступ до логіки «Prooemium»¹⁰, який є в обох курсах і в основному ідентичний за змістом. Дальший текст курсів збігається майже дослівно¹¹. Щодо відмінностей, то перший автор (ДА/п42) називає свої найменші структурні одиниці «Punctum», а Яворський – «Paragraphus». Також змінюються початки дея-

ких розділів, трапляється, що додається перше речення в пункті або в ньому змінюється порядок слів. Однак такі поправки дуже незначні, а збіги обох текстів сягають приблизно 95 %.

Значну подібність до тексту Стефана Яворського спостерігаємо в курсі, який, без сумніву, належить Інокентію Поповському, «Universa philosophia commentariis scolasticis illustrata... 1699» («Загальна філософія, роз'яснена за допомогою шкільних тлумачень... 1699»)¹². Втім, тут дослівно збігаються тільки окремі розділи або абзаци¹³.

Наступні два курси, між якими помічено збіг, належать Платонові Малиновському (1721—1723) і Єроніму Миткевичу (1733-1735). Перший «Liber philosophicus quadripartibus id est logica, methaphisica, phisica et ethica... anno Domini 1733 septembris 17 die» («Філософська книга з чотирьох частин, тобто логіки, метафізики, фізики й етики... року Божого 1733-го, 17 вересня»)¹⁴ не містить імені автора на титульній сторінці. В його атрибуції може допомогти рукопис повного курсу, що зберігається в Бібліотеці Російської академії наук, Q 563, де після дати на титульній сторінці додано «tradimsque sub dignissimo professore Hieronymo Mitkiewicz» («і викладений найдостойнішим професором Єронімом Миткевичем»). Цей курс має досить обширну і нетипову діалектику та велику логіку, яка дослівно збігається з курсом Платона Малиновського «Olimpia philosophica ad cursum bienalem decertantibus sapientiae amatoribus in collegio Kiewo-Mohilaeano proposita anno... 1721 15 septembris» («Філософські олімпи, запропоновані для шанувальників мудрості, що долають двохрічний курс у Києво-Могилянському колегіумі року... 1721-го, 15 вересня»)¹⁵. В курсі Миткевича пропущено першу диспутацію з курсу Малиновського¹⁶, додано вступ на одну сторінку «De logica majore controversa»¹⁷ («Про дискусійну велику логіку»), а решта тексту дослівно збігається з курсом Ма-

⁸ У цей період філософію КМА читав Інокентій Поповський, про що свідчать численні історичні джерела (Див. Голубев С. Т. Гедон Одорский (бывший ректор Киевской Академии в нач. XVIII ст. // Труды КДА.- 1900.- № 12 - С. 569, 604).

⁹ Цей курс збережено в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (далі - ІР НБУВ) в рукописах ДС/П152, 619/397С, VIII60М/42, а також у рукописі Російської національної бібліотеки в Санкт-Петербурзі (ф. СПбДА БП/9). Логіка курсу Стефана Яворського була перекладена українською мовою Ігорем Захарою, див.: Яворський С. Філософські твори: у 3 т.- 1991.-Т. 1.

¹⁰ Стефан Яворський (ДС/П152).- Арк. 36; ДАЛ142 - Арк. 67 зв.

¹¹ Стефан Яворський (ДС/П152).- Арк. 37 зв.- 240; ДАЛ142- Арк. 68-183 зв.

¹² Курс збережено в ІР НБУВ у рукописах 622/396С, 442п/1706, 443п/1707, а також у рукописі Бібліотеки Російської академії наук, Ф. Арх. ДС 271. З титульної сторінки останнього довідемося про авторство Інокентія Поповського.

¹³ Ідею про подібність цих двох курсів було одержано від петербурзького дослідника Костянтина Суторіуса з приватної розмови, а потім перевірено мною через порівняльний аналіз текстів.

¹⁴ ІР НБУВ.- ДС /п1 70. Цей рукопис містить неповний курс — діалектики і частини великої логіки.

¹⁵ Курс збережено в ІР НБУВ під шифрами ДС/п166, 115п/75, 450п/1708, 448(П/1703)або тільки фізика і 630/405С (тільки фізика). З атрибуцією не виникає проблем, бо в ряді манускриптів є вказівки на автора (в рукописах ДС/п166 - Арк. 1 і 221; 115п/75 — форзац; 448п/1703 (П) - Арк. 1.)

¹⁶ Платон Малиновський (115п/75).— Арк. 45 зв.— 53 зв.

¹⁷ Єронім Миткевич (ДС/П170).- Арк. 118.

литовського¹⁸. У даному випадку немає навіть тих невеликих видозмін у тексті, на які натрапляємо в рукописі ДА/п42.

Дослівний збіг тексту можемо також констатувати у великій логіці першого курсу Амбросія Дубневича (1725-1727) і великій логіці першого курсу Сильвестра Кулябки (1735—1737). Логіка Кулябки збережена в Інституті рукопису тільки в одному неповному примірнику 124п/79 (що містить логіку, метафізику й етику), який не має основної титульної сторінки; про ім'я автора дізнаємося з титульної сторінки до метафізики. Назву курсу можемо реконструювати тільки з додаткових джерел¹⁹: «Philosophia quatuor suis partibus bienium ex more claudens... die mense septembris 17 anno 1735 cum Deo inchoataper R. Pattern Hieromonachum Sylvestrum Kulabka» («Філософія, що в своїх чотирьох частинах звичайно охоплює два роки... розпочата з Богом 17 вересня 1735 року всечеснішим отцем ієромонахом Сильвестром Кулябкою»). У даному випадку збігається тільки велика логіка (діалектика зовсім інакша) з великою логікою з курсу Амбросія Дубневича під назвою «Cursus philosophicus biennalis in orthodoxa Academia Kijovomohilana igenio auditori Roxolano expositus nee non scholasticis commentationibus illustratus Anno Salvatoris Dei Dominis 1725 in Anno 172.. Die 10»²⁰ («Дворічний філософський курс, викладений у православної Києво-Могилянській академії шляхетному роксланському слухачеві й пояснений шкільними коментарями року Господа Бога Спасителя 1725 в році 172.., дня 10»). Залежність тексту Кулябки від тексту Дубневича приблизно така сама, як і рукопису ДА/п42 від курсу Яворського, тобто додається вступ без назви на арк. 41 (124п/79). Весь подальший текст майже дослівно збігається, хоча місцями змінено початки розділів (у Сильвестра Кулябки вони називаються «Articulus», а в Амбросія Дубневича - «Punctum»). Також, особливо в першій частині роботи, спостерігаємо зміни і в самому тексті: додано три розділи (Articulus 1-3) на арк. 140-142 зв. або внесено деякі поправки всередині розділів. Але з часом такі поправки все рідше трапляються, і починаючи з другої диспутації першої частини (арк. 146) їх практично немає. Отже, можемо констатувати, що дослівний збіг тексту між

першим курсом Дубневича і першим курсом Кулябки перевищує 90 %.

Другий курс Сильвестра Кулябки був прочитаний у 1737-1739 рр. Він має назву «Cursus philosophicus ingenii sapientiae amatoribus in academia Kiiowo-Mohilo-Zaborovsciana iteratim expositus necnon scholasticis commentationibus tritus Domini 1737 ex die Septembris 19 ab admodum in Christo patre Sivestro Kulabka prouunc philosophiae professore scholarumque praefecto» («Філософський курс повторно викладений з тлумаченням шкільних диспутацій благородним шанувальникам мудрості в Києво-Могилянсько-Заборовській академії в 1737 році 19 вересня преосвященим у Христі Сильвестром Кулябкою, на той час професором філософії і префектом шкіл»)²¹. У даному випадку ми зустрічаємося з тим, що діалектика, яка в першому курсі о. Сильвестра відрізнялась від діалектики о. Дубневича, тепер майже дослівно збігається, а велика логіка цього курсу дослівно збігається з першим курсом Кулябки, відрізняється тільки вступний розділ на одну сторінку (ДАЛІ50, арк. 69). Також у цьому курсі Сильвестр Кулябка назву «Articulus» змінює на «Punctum». Інших відмінностей великої логіки цих двох курсів немає, коли не брати до уваги описки, зроблені під час запису курсу;

Підсумовуючи, можемо констатувати, що серед 29 проаналізованих філософських курсів п'ять у частині логіки є безумовно неавторськими (анонімний курс «Disputationes philosophiae» (1700) - ДАЛІ42, курс Інокентія Поповського (1699-1702), курс Єроніма Миткевича (1733-1735), перший та другий курси Сильвестра Кулябки (1735-1737, 1737-1739)). Проте, наскільки авторськими є решта курсів, важко сказати на даний момент дослідження, оскільки вторинність тексту можемо констатувати тільки за наявності іншого, що був написаний раніше. Але тут проблема ускладнюється тим, що могилянські професори, як відомо, складаючи свої курси, використовували тексти-взірці з інших навчальних закладів, у тому числі православних. Звірити кожен з могилянських курсів зі всіма підручниками й рукописами того часу в принципі неможливо, а на основі якихось текстологічних критеріїв констатувати авторськість тексту надто складно. Навіть коли ми бачимо, що, наприклад, курс Єроніма Миткевича в частині великої

¹⁸ Єронім Миткевич (ДС/ПІ70). - Арк. 118-320 зв.; П. Малиновський (115п/75) - Арк. 55-220 зв.

¹⁹ Про назву курсу можемо довідатись з праць Д. Вишневського і М. Лілсева, які мали в розпорядженні рукопис Чернігівської семінарії № 195. (Див. Вишневский Д. Вказ. праця. - С. 199; Лилев М. Описание рукописных собраний, принадлежавших библиотеке Черниговской духовной семинарии. — Б. р. м. - С. 195).

²⁰ У назві пропущено місяць, коли почали викладати курс, а також останню цифру в записі року. На жаль, ми маємо в розпорядженні тільки один рукопис цього курсу в ІР НБУВ - ДСЛІ200. Про те, що курс почали читати 1725 р., довідуємось з інших дат у рукописі, авторство можемо встановити із примітки на арк. 439.

²¹ Діалектика і велика логіка цього курсу збережена в ІР НБУВ ДАЛІ50, велика логіка - також в ДСЛІ169.

логіки збігається приблизно на 99 % з курсом Платона Малиновського, це ще не дозволяє констатувати, що перший повторив свій курс за текстом другого. Адже цілком можливо, що вони обидва користувались третім, невідомим нам джерелом.

Зі сказаного, звісно, не випливає, ніби могилянські професори взагалі не писали власних курсів, але й те, що такі створювалися, є непевним.

Ця ситуація ставить у дуже незручне становище дослідника. Адже, вивчаючи курс професора N, ми не знаємо, чи маємо справу з його роботою, чи з працею невідомого автора (можливо, зовсім не могилянського), яку дослівно переписав професор N? І чи маємо ми право, готуючи сучасне видання цього курсу, ставити на обкладинці прізвище того-таки професора N?²²

Тому не залишається нічого іншого, як ставитися до кожного з філософських курсів професорів КМА як до пам'ятки, що проливає світло на навчальний процес у цьому закладі, і вивчати її з цієї позиції. Під цим кутом зору курси насамперед мають ту вартість, що з їх допомогою ми можемо визначити, яка філософія викладалася в найстарішому православному вищому навчальному закладі в Україні та в який спосіб це робилося. Врешті, залишається відкритим питання, чи завдання викладача філософії в КМА зводилось лише до читання лекцій, чи він мав також пояснювати прочитане (з приводу цього не знайдено певних джерельних даних). Якщо так, то рукописні курси, які ми маємо в розпорядженні, відігравали просто роль підручника, і тоді вимога авторськості тут зайва.

У цьому контексті доцільно поглянути, як оцінюють філософію в навчальних закладах XVII—XVIII ст. західні дослідники. Так, стосовно логі-

ки (однієї з найбільш філософськи значущих частин курсу, що читався у філософському класі) в книзі «Історія логіки» Іво Томас пише «Інтеррегnum [період у історії логіки, до якого входило XVII і XVIII ст.- М. С.] був безплідний за своїм характером, що є причиною для розпаду, якщо згадати, яке важливе місце логіка продовжувала займати в освітній системі і ту безмежну кількість авторів, які на ринок виносили свої підручники з логіки. Тенденцію видавати книжки будь-якою ціною стимулював постреформаційний час і постриденське збільшення кількості університетів, колегіумів і семінарій»²³.

На завершення варто коротко повернутися до проблеми оригінальності могилянського філософування, оскільки вона тісно пов'язана зі щойно розглянутими питаннями авторства філософських курсів.

Філософська спадщина професорів КМА, яка дійшла до нашого часу, охоплює лише навчальні курси. Жодних інших праць, що їх можна було б кваліфікувати як філософські твори, не збереглося. Немає також жодних інших свідчень, які б підтверджували, що хтось із викладачів КМА в XVII—XVIII ст. займався філософією поза своїм викладацьким обов'язком²⁴. Крім того, попередній науковий досвід студювання і перекладу могилянських філософських курсів так і не виявив концепцій чи ідей, які можна було б вважати «оригінальними». Водночас слід мати на увазі, що доки не буде належним чином вивчена вся рукописна спадщина, завжди залишається ймовірність знайти в ній оригінальні ідеї, бо навіть після гіпотетичне повного опрацювання філософських курсів, не виключена можливість нової інтерпретації певних думок.

M. Symchych

SOME REMARKS ABOUT ORIGINALITY OF PHILOSOPHY COURSES (17th and 18th CENTURIES)

In this article author stresses the necessity to formulate demands to analysis of philosophical texts by professors of Kyi v-Mohyla Academy. In the article there were illustrated that not all professors of philosophy in KMA in 17th and 18th centuries created their own courses. Therefore, researchers cannot affirm that all courses of philosophy in KMA in 17-18th centuries were original philosophical texts. Consequently, these philosophy courses can be researched mainly as historical sources which give information about type of philosophy and educational system which was in KMA in 17—18th centuries.

²² Так, у 1970-х роках при Інституті філософії АН УРСР була перекладена Я. Гайдуксвичем аналізована в цій статті логіка з курсу Інокентія Поповського «Universa philosophia», якій так і не пощастило вийти друком.

²³ Ivo Thomas. Interregnum u: Historija logiko (Ured A. N. Prior, priev. s eng. B. Petrovic) - Zagreb, 1970.- S. 78.

²⁴ Як відомо, в Києво-Могилянській академії читання філософського курсу було черговою і тимчасовою сходиною в академічній кар'єрі, якій передувало викладання у «класах» поезики і риторики, і являло собою в основному необхідний елемент для посідання пресфекторства. Здебільшого тут професор довго не затримувався і ставав ректором (якому доручався курс богослов'я) або переводився до Слов'яно-греско-латинської академії у Москві чи посідав вишу сходинок у церковній ієрархії. Тому з усіх відомих на даний момент викладачів КМА ніхто не читав філософський курс більш ніж один або два рази (виняток становить Михаїл Козачинський, якому довелося зробити це тричі підряд). Виходячи з цього, можемо зробити висновок, що викладання філософії було, власне, одним зі шаблів зростання людини, що обрала церковну кар'єру.